

TURKSOSBİLDER

Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi

Dede Korkut'taki Boğaç Han

<https://doi.org/10.55107/turksosbilder.1063457>

Dursun Can EYÜBOĞLU
dursuncaneyuboglu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4163-0976>

Öz

Yaşadıkları coğrafya ve iklim koşullarıyla uyum içerisinde hayatını devam ettirmiş Türklerin tarihinde ve Türk halk edebiyatında destanlar önemli bir yere sahiptir. Türk destanları içerisinde Dede Korkut Destanları'nın önemli bir yeri vardır. Dede Korkut'ta birçok kişi adı geçmektedir. Bunlardan biri Boğaç Han'dır. Boğaç Han'ın adı Dede Korkut Kitabı'nda bir boyda geçmektedir. Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan Boğaç Han tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun kökleri tarihi-mitolojiktir. Destanın eski devirlere uzanan bir en alt tabakası olabilir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu aslında üzücü bir tarihi olayın, baba-oğul arasındaki bir taht ve hükümdarlık mücadelesinin destanileşmiş bir yansımasıdır. Konusu, Türk ve dünya tarihinde benzerleri görülen bir olaydır. Bu durum destanın tarihi yönüyle ilgilidir ve destanın tarihi bağlarını yansıtmaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Kırk Mert, eski Türk hükümdar, bey ve teginlerinin yanlarında yer alan bürokratik yapının, görevlilerin destani bir yansımasıdır. Destanda Kırk Mert sonradan Kırk Namert'e dönüşmüştür. Destandaki Kırk Namert ise, hükümdarın yanındaki kötü niyetli ve çıkarıcı kişilerin, beylerin ve onların yönetimindeki yozlaşmış bürokratik yapının bir yansımasıdır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu birçok mesajlar vermektedir. Bu makalede, Dede Korkut'taki Boğaç Han'ın; adı, ailesi, tarihteki, Dede Korkut'taki ve destanlardaki yeri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Boğaç Han, Dirse Han, Bayındır Han, Boğa.

Bogac Han in Dede Korkut

Abstract

Epics have an important place in history and Turkish folk literature of the Turks, who have continued their lives in harmony with the geography and climatic conditions they live in. Dede Korkut Epics has an important place in Turkic epics. Many people are mentioned in Dede Korkut. One of them is Bogac Han. The name of Bogac Han is mentioned in one epic in The Book of Dede Korkut. Bogac Han type, which has an important place in Dede Korkut, has many historical-epic-legendary-mythological layers, the oldest of which dates back to the depths of history. The roots of Dirse Han Oglu Bogac Han Boyu are historical-mythological. The epic may have a bottom layer that goes back to ancient times. Dirse Han Oglu Bogac Han Boyu is actually an epic reflection of a sad historical event, a struggle for the throne and sovereignty between

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

father and son. Its subject is an event whose similarity is seen in Turkish and world history. This situation is related to the historical aspect of the epic and reflects the historical ties of the epic. Kirk Mert in Dirse Han Oglu Bogac Han Boyu, is an epic reflection of the bureaucratic structure and officials who were next to the old Turkish rulers, beys and tegins. In the epic, Kirk Mert later turned into Kirk Namert. Kirk Namert in the epic, on the other hand, are a reflection of the malicious and self-seeking people next to the ruler, beys and the corrupt bureaucratic structure under their management. Dirse Han Oglu Bogac Han Boyu gives many messages. In this article, Bogac Han in Dede Korkut; his name, family, place in history, Dede Korkut and epics were examined.

Keywords: Dede Korkut, Bogac Han, Dirse Han, Bayindir Han, Boga.

Giriş

Yaşadıkları coğrafya ve iklim koşullarıyla uyum içerisinde hayatını devam ettirmiş Türklerin tarihinde ve Türk halk edebiyatında destanlar önemli bir yere sahiptir.

“Destan, tarihin derinliklerinde, milletlerin yaşamındaki önemli olay veya dönemlerin hafızalarda yer edecek ve dilden dile, kuşaktan kuşağa anlatılacak bir şekilde milletin fertleri arasında genişleyerek yayılan ve kendine has bir üslubu olan anlatılardır. Destanlar, uzun tarihi süreç içerisinde ortaya çıktığı milletin yaşantısına ve gelişimine paralel bir şekilde gelişen, içerisinde toplumun dil, kültür, edebiyat, mitoloji, inanış, gelenek ve görenek, örf ve adet, sosyal ve siyasi kurumlar, askeri faaliyetler, yiyecek-içecek, giyim-kuşam ve gündelik yaşam gibi çok geniş bir alanı kapsayan bilgiler içeren, başlangıçta sözlü olarak ve bir müzik aleti eşliğinde söylenen, tarihi süreç içerisinde çeşitli şekillerde yazıya geçirilen milli anlatılardır. Destanlar, bir milletin kendini ifade şeklini gösterir, o milleti tanımamızı ve anlamamızı sağlar. Destanlar, milletin gerçekten yaşanmış olduğuna inandığı, süslü bir dil kullanarak dile getirdiği, atalarına dair hatıralarını içeren sözlü, destani tarihleridir” (Eyüboğlu, 2019: 50).

Türkler, kökleri binlerce yıl öncesine uzanan köklü ve gelişmiş bir destan geleneğine sahiptir. Türk destanları deyince başta Dede Korkut Destanları gelir. Dede Korkut'un önemi konusunda birçok şey söylenmiştir. *Korkut* (Eyüboğlu, 2019: 16-28) eserimizde bunların önemli bir kısmına yer vermiştik. Dede Korkut'un önemini ortaya koyan sözlerden birkaçı şöyledir:

Ali Şir Nevai, Türkler arasında Korkut'un büyük ününü, onun kâhinlik yönünü, öğüt veren özlü sözlerinin önemini dile getirmiştir:

(Korkut Ata) “Türk ulusu arasında şöhreti öyle fazladır ki başka şöhrete ihtiyacı yoktur. Kendisinden yıllarca öncekini ve (yine) kendisinden yıllarca sonraki geleceği haber vermiştir. Çok öğüdü içine alan özlü sözleri ortadadır” (Kocasavaş, 2014: 143).

Fuat Köprülü, derslerinde Dede Korkut'un Türk edebiyatı içerisindeki önemli konumunu şöyle dile getirmiştir:

“Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar” (Ergin, 2017: 7).

Ali Erol, Dede Korkut dilinin, ondaki müzikaletinin dil musikisi bakımından önemine değinmiştir:

“Şüphesiz ki içeriği ile kültürel bir hazine niteliği taşıyan Dede Korkut hikâyeleri, dil musikisi açısından da zirveye ulaşmış eserlerimiz arasındadır. Öyle ki eserin daha giriş kısmında karşılaşılan ilk birkaç cümle bile dildeki muazzam müzikaliteyi hissettirir niteliktedir” (Erol, 2016: 594).

Fidan Kasımova, Dede Korkut'un Oğuzların yaşamı hakkında önemli bilgiler içerdiğini şöyle dile getirmiştir:

“... Kitab-ı Dede Korkut” tarihi-kahramanlıklarla dolu muhteşem bir eserdir. Burada Oğuzların eski gelenekleri, manevi-ruhsal alemi, kahramanlıkları veriliyor” (Kasımova, 2016: 857).

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy, Dede Korkut'un Türk milleti için önemini şöyle dile getirmiştir:

(*Dede Korkut Kitabı*) “Türk dilini konuşan halkın biricik destani eseri” (Jirmunskiy, 1961: 609).

Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri 19. yüzyılın başında bulunan Dresden nüshası, diğeri 1950'den beri bilinen Vatikan nüshasıdır. Dede Korkut üzerindeki çalışmalar genellikle Dresden nüshasına dayanmaktadır (Ergin, 1989: 56). Dede Korkut Kitabı'nın, Dresden nüshasında on iki, Vatikan nüshasında altı hikâye bulunmaktadır (Ergin, 1964). 2019 yılında Dede Korkut'un yeni bir el yazması (Türkmen Sahra el yazması) bulunmuştur (Ekici, 2019: 9-14).

Dede Korkut Kitabı'nda hikâyelere *boy* denilmiştir. *Boy*, *destan* sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Hikâyelere içerikleri bakımından verilen ad *Oğuzname*'dir. “*Dede Korkut hikâyeleri boy şeklinde Oğuzname'lerdir*” (Ergin, 1989: 30).

Dede Korkut'ta birçok kişi adı geçmektedir. Bu kişilerden biri Boğaç Han'dır. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki Boğaç Han'ı; adını, ailesini, tarihteki, Dede Korkut'taki ve sözlü kültürdeki yerini inceleyeceğiz.

1. Boğaç Han'ın Adı

Boğaç Han, Dede Korkut Kitabı'nda *Buğaç Beg*, *Buğaç Han* olarak; Türkmen varyantında *Buğaç Beğ*, *Buğaç Han* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı bir boyda, *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu*'nda; Türkmen varyantında adı bir boyda, *Iza Berilediren Nesilsiz*'de geçer (Gökyay, 1973: 321; Erdem, 1998: 795; Ercilasun, 2004: 64).

Boğaç Han'ın adının ilk sözcüğü *Boğaç*'dir:

Damızlık erkek hayvan olarak bilinen *buga*, Türkiye Türkçesinde *boğa*, Azeri ve Türkmen Türkçelerinde *buğa*, Kazak, Kırgız, Özbek ve Uygur Türkçelerinde *buka*, Başkurt ve Tatar Türkçelerinde *ügiz* olarak geçmektedir (Türktaş, 2013: 1098). Vefa Taşdelen'e göre, “*Boğaç*” adı hem *boğmak* fiiline, hem de yenilen *boğa*'ya gönderme yapmaktadır (Taşdelen, 2015: 108).

Bahaeddin Ögel'e göre, Hun hükümdarı Mete'nin Çince karakterlerle yazılmış adını, Joseph De Guignes, *Mei-dei* (*Mei-tei*) olarak okumuş, onun eserinden yararlanan Türk tarihçileri ise bu adı *Mete* haline getirmişlerdi. Aynı ad daha sonra, modern Çin dilinin kurallarına göre *Mao-tun* (*Mao-dun*) şeklinde okunmuştur. Aynı işaretler, Mete çağında ise *Bak-tut* şeklinde okunuyordu ki, Çinliler kelime sonundaki *r* sesini okuyamadığından ve bu sesi *t* şekline soktuklarından, Mete'nin esas adının eski Türkçedeki *Bagatur* ve Orta Türkçedeki *Bahadır* olduğu düşünülmektedir ki, bu güzel buluş F. Hirth'e aittir (Ögel, 1993: 5).

Gök-Türk Devleti'nde *Baga* unvanı ve adı yaygındı. 581 yılında Gök-Türk Devleti hükümdarı *İl Küllüg Şad Baga İşbara Kağan* tahta çıkmıştı; 587 yılında Gök-Türk hükümdarı olan Ch'u-lo-hou da *Baga Kağan* unvanıyla tahta çıkmıştı; 621 yılında *Bagatur Şad*, İl Kağan (Chie-li/Hsie-li) unvanıyla Gök-Türk tahtına çıkmıştı; 630 yılında Batı Gök-Türk hükümdarı T'ung Yabgu, amcası *Bagatur* tarafından öldürülmüştü; 703 yılında Kapgan Kağan, *Baga Tarkan*'ı Çin'e elçi olarak göndermişti (Taşağıl, 2002: 15-48). Türgiş hükümdarı Ou-tche-le Kağan (690-706)'ın unvanı *Baga Tarkan*'dı. Arkeolojik kazılarda bulunan Türgiş devrine ait paralarda *Baga* unvanı görülmektedir. Ou-tche-le Kağan'a ait olduğu düşünülen paraların bir yüzünde *Türgiş Kağan Bay Baga* yazmaktadır (Salman, 1998: 16, 25). Çin kaynağı T'ang-şu'ya göre, Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'i öldüren kişi *Mo-ho* (*Baga*) *Tarkan*'dı. Bu sırada Şe (Taşkent) hakiminin adı da *Mo-ho-tu tu-tun* (*Bagatur Tudun*)'du (Chavannes, 2013: 121-122).

Lev Nikolayeviç Gumilev'e göre, Gök-Türk hükümdarı *İl-Küllüg-şad Baga İşbara-han* (*Sha-po-lio*)'ın adında da görülen, Gök-Türk hükümdarlarının kullandığı *Baga* sözcüğü, “*ilahi, tanrısal*” demektir, veya “*ulu, büyük*” anlamındaki *mağa* da olabilir (Gumilev, 2011: 140).

Baga adının/unvanının özellikle Gök-Türk döneminde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Gök-Türkler'den çok daha önceki bir döneme, Milattan Önceki döneme aittir. Ancak Korkut Ata, Göktürk-Türgiş döneminde yaşadığı ve Dede Korkut Hikâyeleri de bu dönemde büyük bir yayılım gösterdiği

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

için, bütün bunların da çok daha eskiden gelen Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'na yansıdığı düşünülebilir (Eyüboğlu, 2019: 289).

Boğaç Han, boğayı öldürdüğü için eski Türk töresine uygun olarak bu adı almıştır. Bu adın verilmesinde eski Türkler'deki Totemizm de etkili olmuş olabilir. Konar-göçer hayvancılığa dayalı bir yaşama sahip eski Türkler çoğunlukla hız ve hareket kazandırdığından ötürü küçükbaş hayvancılığı tercih etseler de, kimi zaman büyükbaş hayvancılığa da yönelmişlerdir. Bilindiği gibi eski Türkler, büyük tekerleklere sahip kağnılar üzerindeki çadır evlerini güçlü öküzler ile çekiyorlar, bu sayede çadır evlerini kolaylıkla taşıyabiliyorlardı. Ayrıca at ve deve gibi hayvanlar da onlara bu bakımdan yardımcı oluyordu. Bu nedenle eski Türkler'de at ve deve gibi, öküz-boğa gibi hayvanlara da ihtiyaç duyuluyordu. Eski Türkler'de boğa adının eski devirlerden beri yoğun olarak görülmesi, aynı zamanda boğa kültü ile de ilişkili olsa gerektir.

Boğaç Han'ın adının ikinci sözcüğü *Han*'dır:

Bahaeddin Ögel'e göre, Türklerin, hükümdar karşılığı olarak kullandıkları en eski unvan *Kan (Han)* olmalıdır. *Kağan* unvanı, Gök-Türklerden önce Avar hükümdarlarının kullandıkları bir unvandı. 552 yılında Avar Devleti'ni yıkarak onların miraslarına konan Gök-Türkler, Avarların hükümdarlık unvanlarını da almışlardı. Gök-Türk hükümdarlarının resmi unvanları *Kağan* olsa da, Eski Türk Yazıtları'nda, Kağan yerine sık sık *Han* unvanının kullanıldığı da görülmektedir. Tonyukuk Yazıtı'nda Han unvanına daha çok rastlanmaktadır, bu yazıtta İl-Teriş Kağan'a da çoğu zaman *Kan*, yani Han denmiştir (Ögel, 1971b: 62-63).

2. Boğaç Han'ın Ailesi

Boğaç Han'ın babası Dirse Han'dır: Dirse Han, Dede Korkut Kitabı'nda *Dirse Han* olarak; Türkmen varyantında *Dersa Han*, *Derse Han* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı bir boyda, *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu*'nda; Türkmen varyantında adı bir boyda, *Iza Berilediren Nesilsiz*'de geçer (Gökyay, 1973: 322; Erdem, 1998: 796; Ercilasun, 2004: 64). Orhan Şaik Gökyay'a göre, babanın, savaş arkadaşlarına uyararak, o kadar dileye isteye sahip olduğu genç yiğit olan öz oğlunu öldürmek amacıyla nasıl yaraladığını ve yalan sözlerine kandığı adamları tarafından ihanet edilerek, horlanarak kâfir ellerine götürülürken oğlu tarafından kurtarıldığını anlatan Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun kahramanlarına diğer Dede Korkut Hikâyeleri'nde rastlanmaz. Destanları birbirine bağlayan Bayındır Han'ın ise bu destana sonradan dâhil olduğu düşünülebilir. Dirse Han ile Boğaç Han'ın bu hikâyede, hiçbir özelliği belirtilmeyen, sadece çıplak adlardan ibaret olması da dikkat çekicidir (Gökyay, 1973: CLVI).

Dirse Han'ın annesi vardır, ancak adı bilinmemektedir: Dirse Han'ın Hatunu, Dede Korkut Kitabı'nda *Dirse Han'ın Hatunu*, *Boğaç Han'ın Anası* olarak; Türkmen varyantında *Dersa Han'ın Zenanası*, *Ayalı*, *Naçarı*, *Buğaç Han'ın Acası* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı bir boyda, *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu*'nda; Türkmen varyantında adı bir boyda, *Iza Berilediren Nesilsiz*'de geçer (Gökyay, 1973: 4-15; Erdem, 1998: 390). Boğaç Han'ın anası ideal bir Türk anasıdır.

3. Tarihte Boğaç Han

Orhan Şaik Gökyay'a göre, *Cam-ı Cemayin* adlı eserde *Boğa* adını taşıyan üç kişi vardır; *Can Boğa*, *Baş Boğa* ve *Kızıl Boğa*. Baş Boğa ile Kızıl Boğa'nın adları *boğa* ile ilgilidir; Baş Boğa'nın adı, doğduğu zaman hazır bulunan baş-boğa'nın kurban edilmesi nedeniyle kendisine verilmiştir. Kızıl Boğa ise, doğduğu gün babasının kızıl boğa'yı avlaması nedeniyle bu adı almıştır. Baş Boğa, alemi korkutan bir kuduz kurdu öldürmüş ve bir biserek azgın deveyi çomakla haklamıştır. Baş Boğa'nın Dede Korkut'taki Boğaç Han'la ilgisi düşünülebilir (Gökyay, 1973: CLIII).

Ziya Gökalp, Boğaç Han'ın Oğuz Han olma olasılığını ileri sürmüştür ve bu görüşü, her ikisinin de babalarıyla mücadele etmesine dayanmaktadır (Gökalp, H.1341: 83 vd., 203'den aktaran Gökyay, 1973: CLIII).

Ahmet Bican Ercilasun, üç farklı kaynağa dayanarak, baba-oğul arasındaki mücadeleyi incelemiştir. Ahmet Bican Ercilasun'a göre; Çin kaynaklarına göre, Hun hükümdarları Tuman ile oğlu Motun; *Camiu't-Tevarih* ve *Şecere-i Terakime*'deki Kara Han ile oğlu Oğuz Han; *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Dirse Han ile oğlu Boğaç Han arasında bir ilişki kurulmaktadır. Her üç kaynaktaki anılan şahıslara ait anlatıların ana motifi baba ile oğul arasındaki mücadeledir. Ancak mücadelenin sebebi, üç anlatıda da birbirinden farklıdır. Çin kaynağında sebep;

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

Tuman'ın, sonraki karısına kanıp tahtı küçük oğluna vermek istemesi, Motun'u Yüçilere rehin olarak gönderdiği halde onlara saldırması, dolayısıyla Motun'un ölümüyle sonuçlanacak bir harekete girişmesidir. *Camiu't-Tevarih* ve *Şecere-i Terakime*'ye göre ise sebep, Kara Han'ın müslüman olmayışdır. *Dede Korkut Kitabı*'nda ise sebep Dirse Han'ın itibarlarını kaybeden 40 yiğidinin baba ile oğulun arasını açarak onları birbirine düşürmesidir. Çin kaynağındaki Hunlar hakkındaki bilgilerde verilen sebep, hem tarihçe en eski kaynağa dayandığından, hem de daha gerçekçi olması sebebiyle asli şekle en yakındır. *Dede Korkut Kitabı*'nda ileri sürülen sebep de buna oldukça yakındır. Yalnız burada üvey annenin yerini, itibarlarını kaybettiklerini düşünen 40 namert yiğit almıştır. Çin kaynağına göre de babası Tuman'ı ve üvey annesini öldüren Motun, ayrıca kendisine itaat etmemiş olan büyük memurları da öldürmüştür ki, buradaki *büyük memurlar* ile *40 namert yiğit* arasında bir ilgi vardır. Motun için entrikalar hazırlayan ekipte üvey anne ile beraber bazı ileri gelenlerin bulunması da doğaldır. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Boğaç Han Hikâyesi'nde ileri gelen adamlar var, fakat üvey anne motifi yoktur ve asırlar içinde kaybolmuştur (Ercilasun, 1994: 82-84).

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, *Camiu't-Tevarih* ve *Şecere-i Terakime*'deki Müslümanlığa davet ve kafir baba ile savaş motiflerinin hikâyeye sonradan eklendiği kesindir. Ancak Uygur Türkçesi ile yazılı *Oğuz Kağan Destanı*'nda baba ile oğulun mücadelesi hiç yer almaz, bu rivayet, destanın en eski şeklini temsil eder ve en eski şekli de, tarihi değil, mitolojiktir; Türk kozmogonisini, eski Türk inanışlarını yansıtır. Oğuz Han'ın önce gökten inen ışıktan çıkan kız ile, sonra göl ortasındaki ağaç kovuğundan çıkan kız ile evlenmesi, birincisinden kozmik evreni temsil eden Gün, Ay ve Yıldız'ın doğması; ikincisinden ise yeryüzünü temsil eden Gök, Dağ ve Deniz'in doğması; destanın mitolojik kökenini açıkça göstermektedir (Ercilasun, 1994: 84).

Ahmet Bican Ercilasun, Oğuz Kağan Destanının baş tarafındaki boğa resminden hareketle *Oğuz* kelimesini *Öküz* olarak açıklayan D. Sinor'un görüşünü uygun görmekte, bu durumda Boğaç Han ile Oğuz Kağan'ın aynı adı taşıdığını ifade etmektedir. Dirse Han'ın oğlu, boğayı öldürdüğü için Boğaç adını almıştır. Öküz, boğa demektir (Ercilasun, 1994: 87). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, mitolojik Türk hükümdarı Oğuz Kağan, göklerden ve yerden çıkan ışık kızlarla evlenmiş, canavarları boğazlamış, Türk'ün kurtuluşunu ve birliğini sağlamış, Hun hükümdarı Motun'un olağanüstü işleriyle zenginleşmiş, yüzyıllar içinde değışe değışe Dirse Han Oğlu Boğaç Han olmuş ve gelip Dede Korkut Kitabı'nın başına konmuştur. Korkut Ata'nın sihirli eli sayesinde yüzyıllar sonraki Dumrul'un, Beyrek'in, Basat'ın, Salur Kazan'ın, Kan Turalı'nın maceralarıyla birleşip bir *taç destan* olmuş, sonra *Ağlayan Nar ile Gülen Ayva* gibi masal olarak anlatılmıştır (Sakaoğlu, 1998: X).

Reşat Genç, Ahmet Bican Ercilasun'un görüşlerine katılmakta, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Mete Han ile babası Teoman arasındaki ilişkilerin yansımaları görmektedir. Reşat Genç, Oğuz Han ile tarihi şahsiyet olan Mete Han arasındaki benzerliğe dikkat çekmiş, olayın kopya edilmesi değilse bile motifin aynı, ortak motif olduğunu dile getirmiştir. Reşat Genç'e göre, Ahmet Bican Ercilasun'un önerdiği başlangıcı kabul edersek ya da *Mete Han=Oğuz Han* ayniyetini dikkate alacak olursak, Oğuz Destanı'nın ve Dede Korkut Destanları'nın belki 1200 veya 1500 yıllık, belki de daha uzun bir oluşum süreci sonunda meydana geldiğini kabul etmek gerekir (Genç, 2000: 169-170).

Muammer Kemaloğlu'na göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, *Kalın Oğuz* türü tanımlamalar ile *Kazılık Tağı*, *Ala Tağ* gibi coğrafi adlar dikkate alındığında, destanın üzerine oturtulmuş olduğu tarihi olayın yaşandığı Oğuz coğrafyasının (Oğuz-eli/Oğuz) *Sır-Derya* olduğu, oluşum zamanının ise, Oğuzların, Sır-Derya (Seyhun) boyları ve bozkırları (Mufazat el-Guz) ile *Yengi-Kend*'e kati ve güçlü bir şekilde hâkim oldukları bir zaman dilimine (10. yüzyıl) karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'na konu yapılan tarihi olay, Selçuk Bey'in babası Su-başı, Dukak b. Etrek (el-Kınıki)'in adı bilinmeyen Oğuz yabgusu ile girmiş olduğu tartışma ve sonrasında yaşanan kavgadır. Bu destandaki anlatımlarda, saraydan çıkan boğa tasviriyle Oğuz Yabgusu, onu, vurduğu iki yumruk darbesiyle önce sarsan ve en sonunda deviren çocuk (Buğaç Han) tasviriyle de Su-başı, Dukak b. Etrek'in canlandırılmış olduğu görülmektedir. Muammer Kemaloğlu, Dirse Han'ın tarihi kimliğini Etrek b. Alptoğan olarak tespit etmiştir. Muammer Kemaloğlu, Buğaç Han'ın tarihi kimliğini Dukak b. Etrek olarak tespit etmiştir (Kemaloğlu, 2019: 30, 34-37, 119).

Boğaç Han, Dede Korkut Kitabı'nda, Dede Korkut'un bizzat gelip ad verdiği üç kahramandan (Boğaç Han, Bamsı Beyrek, Basat) biridir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun bitişinde Boğaç Han, kırk yiğidiyle birlikte kırk namerdin elinden, babası Dirse Han'ı kurtarır, savaşta zafer kazanır. Bu hikâyede, diğer hikâyelerin sonundaki savaş sahneleri ve bu savaşlarda ortaya çıkan beyler görülmez. Bu durum Boğaç Han Boyu'nun tarihsel olarak diğer hikâyelerden farklı bir dönemin hatırası olmasıyla ilgilidir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu aslında üzücü bir tarihi olayın, baba-oğul arasındaki bir taht ve hükümdarlık mücadelesinin destanileşmiş bir yansımasıdır. İlk okuyuşta dahi tarihi bir olayın izlerini taşıdığı hissedilmektedir. Baba-oğul mücadelesi dünya edebiyatında benzerleri görülen bir konudur (Eyüboğlu, 2019: 289). Makalenin

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

Destanlarda/Sözlü Kültürde Boğaç Han bölümünde konuyla ilgili örnekler verilmiştir.

Unutmamak gerekir ki, destanların birçoğunda görülen baba-oğul mücadelesi, destan kahramanlarının çoğunun kendi yaşadıkları devirlerin hükümdarı veya en ünlü savaşçıları olduğunu düşündüğümüzde, aslında bir taht ve nüfuz mücadelesi olup, halktan insanların baba-oğul ilişkileriyle karıştırılmaması gerekir. Çünkü, halk arasında, baba-oğul mücadelesi değil, baba-oğul dayanışması ve işbirliği söz konusudur. Nitekim başta hükümdarların hatıralarını yansıtan destanlar zamanla halka maloldukça, onun içindeki olaylar da zamanla halkın görüşlerine uyumlu hale gelmekte, halkın yaşamını yansıtmakta ve birçok destandaki baba-oğul mücadelesi de yumuşatılmaktadır. Bunun en güzel örneklerinden biri de Dirse Han ve oğlu Boğaç Han arasındaki ilişkide görülmektedir. Bilindiği gibi bu destanda, baba-oğul arasında bir mücadele görülse de, sonuçta halkın vicdanı baskın çıkmış ve hikâyenin sonunda oğul, babayı kurtarmış ve tekrar baba-oğul dayanışması görülmüştür (Eyüboğlu, 2019: 289).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, İç Oğuz-Dış Oğuz ifadelerinin önemli bir yeri ve işlevi yoktur. Şüphesiz ki bunun temel nedeni, bu kavramların sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olması, destanın baba-oğul arasındaki olayları içermesi ve Milattan Önceki bir dönemde oluşmuş olmasıdır. Bu nedenle sonraki dönemlerin ürünü olan İç Oğuz-Dış Oğuz kavramları destana uyarlanamamış, destandaki Oğuz Eli adeta boşlukta kalmıştır. Gök-Türk döneminde yaygın olan ikili sistemin destanda görülmemesi, hanedanın babadan oğula geçmesi de destanın Gök-Türkler'den daha eski bir dönemle ilgili olduğunu göstermektedir.

Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan Boğaç Han tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun kökleri *tarihi-mitolojiktir*:

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun çok daha eski devirlere, Milattan önceki birkaç binli yıllara uzanan bir en alt tabakası olabilir. Bu olasıdır. Çünkü, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun, tarihi bir yönü olduğu gibi mitolojik yönü de vardır. Destanda her ne kadar Boğaç Han, bir boğayı öldürdüğü için bu adı almış olsa da, destanın en alt katlarında insanoğlunun hayvanları, özellikle boğayı evcilleştirme sürecinin bazı yansımaları da yer alıyor olabilir. Aynı şekilde Boğaç Han donuna bürünmüş bir Kam/Şaman, boğa donuna bürünmüş kötü ruhlarla mücadele ediyor da olabilir. Destanda mitolojik yönleri baskın olan Kazılık Dağı'nın adının geçiyor oluşu, Hızır'a yer verilmesi de bunun bir yansıması olabilir. Boğaç Han'ın; mitolojik yönleri baskın olan, gökten ve yerden gelen kızlarla evlenen, gökyüzü ve yeryüzü unsurlarının adlarını taşıyan çocuklar sahibi olan Oğuz Han ile aynileştirilmesi de bununla ilgili olsa gerektir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun İskit/Saka-Kanglı-Usun-Hun dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Destandaki baba-ana-oğuldan oluşan bir hükümdar ailesi, baba-oğul arasındaki taht mücadelesi, hükümdarı veya veliahtı çekemeyen, türlü politik oyunlara başvuran kiskanç ve hırslı yöneticiler tarihin birçok devirlerinde görülmüş olup destanın tarihi yönüyle ilgilidir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun alt tabakası İskit/Saka-Kanglı-Usun-Hun dönemine uzanmaktadır. Devlet geleneğinin temelleri, hükümdarın ve veliahtın çevresindeki bakan ve görevlileri temsil eden kırk mertten oluşan bürokratik yapı, babadan oğula geçen taht değişim uygulamaları, beylik alan oğula verilen terfi ve ödül uygulamaları vb. bu dönemlerde şekillenmeye başlamıştır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle Boğaç Han'ın adındaki ve bazı unsurlardaki yaygınlık, Dede Korkut destan geleneği, bazı Türk kahramanlarının destana dahil olması vb. bu dönemin bir yansımasıdır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun, daha sonraki Oğuz-Kıpçak tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış, destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bu Oğuz etnikleşmesiyle birlikte bu destan bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun en üst tabakasında ise sonraki unsurlar yer almaktadır.

4. Dede Korkut'ta Boğaç Han

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun başkahramanı Boğaç Han'dır. Bu boyda kendisine önemli bir yer verilmiştir. Boğaç Han, Dede Korkut Kitabı'nda, Dede Korkut'un bizzat gelip ad verdiği üç kahramandan (Boğaç Han, Bamsı Beyrek, Basat) biridir (Eyüboğlu, 2019: 289).

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 35-49), Bayındır Han, bir toy verir, bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kondurur, oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurmalarını, kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurmalarını, kara keçe altına döşemelerini, kara koyun yahnisinden önüne getirmelerini söyler. Oğuz beyleri toplanır. Bayındır Han'ın yiğitleri, oğlu kızı olmayan Dirse Han'ı karşılar, kara otağa kondurur, kara keçe altına döşer, kara koyun yahnisinden önüne getirir. Buna gücenen Dirse Han yerinden kalkar, oğlu kızı olmamasının nedenini öğrenmek için evinin yolunu tutar. Evine gelen Dirse Han, olanları hanımına anlatır ve oğlu kızı olmamasının nedenini sorar. Dirse Han'ın hatunu, kocası Dirse Han'a, ziyafet vermesini, iyilik yapmasını, böylece bir ağzı dualının duasıyla çocuk sahibi olacaklarını söyler. Bunun üzerine Dirse Han, ziyafet verir, iyilik yapar ve çocuk sahibi olurlar. Oğlan büyür, Bayındır Han'ın ordusuna karışır. Bayındır Han'ın boğası ile erkek devesini dövüştürdükleri bir gün, üç kişinin sağ yanından, üç kişinin sol yanından demir zincirle tuttıkları boğayı saraydan çıkarıp meydanın ortasına koyarlar. Bu sırada Dirse Han'ın oğlu, üç çocuk ile meydana aşık oynuyordu. Boğayı koyuverince, üç çocuk kaçır ancak Dirse Han'ın oğlu kaçmaz, boğa ile dövüşür, onu yener. Bunun üzerine Dede Korkut gelir, oğlana *Boğaç* adını koyar. Boğaç Han, tahta çıkar, ancak babasının kırk yiğidini anmaz olur. Bunu çekemeyen kırk yiğit, Dirse Han ile oğlu Boğaç Han'ın arasını açarlar ve Dirse Han'a, avda oğlunu öldürmesini tavsiye ederler. Dirse Han, oğlunu ve kırk yiğidini yanına alarak ava çıkar. Dirse Han, av sırasında oğlu Boğaç Han'ı okla vurur, sonradan pişman olsa da, kırk namertın izin vermemesi sebebiyle, onu yerde yaralı bırakır ve evine döner. Bu sırada Boğaç Han'ın anası, oğlunun ilk avidir diye hazırlık yapar, ziyafet verir. Ancak gelenlerin arasında oğlunu göremeyince feryat eder, kocasından bunun nedenini sorar. Ardından kırk ince belli kızı da yanına alarak, oğlunu aramaya gider. Yerde yaralı yatan Boğaç Han'ın yardımına Hızır gelir, üç defa yarasını eli ile sıvazlar, bu yaradan ona ölüm olmadığını, dağ çiçeği ana sütünün yarasına merhem olduğunu söyler ve ortadan kaybolur. Boğaç Han'ın anası, yerde yaralı yatan oğlunu bulur. Boğaç Han, anasına, Hızır'ın geldiğini ve Hızır'ın belirttiği merhemi söyler. Kırk ince kız, dağ çiçeği toplar, oğlanın anası memesinden süt sikar, oğlanın yarasına sürerler. Boğaç Han iyileşir, sapa sağlam olur, ancak babasının bundan haberi yoktur. Kırk namert bunu öğrenince, Dirse Han'ın kendilerini öldüreceklerini düşünür, Dirse Han'ı tutsak alırlar. Dirse Han'ın hanımı, oğlu Boğaç Han'a babasını kurtarmasını söyler. Boğaç Han, babası Dirse Han'ı kurtarır. Dede Korkut gelir, destan söyler, deyiş der, dua eder (Eyüboğlu, 2019: 57-58).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, bir gün Bayındır Han'ın boğası ile erkek devesini dövüştürürler, üç kişinin sağ yanından, üç kişinin sol yanından demir zincirle tuttıkları boğayı meydanın ortasına getirirler. Bu sırada Dirse Han'ın oğlu ile üç arkadaşı da bu meydana aşık oynamaktadır. Boğayı meydana saldıklarında, oğlancıklar kaçır, ancak Dirse Han'ın oğlu kaçmaz. Boğa oğlana doğru gelir, oğlan boğa ile güreşir ve boğayı yenerek öldürür. Bunun üzerine Dede Korkut gelir, boğayı öldüren Boğaç Han'a ad koyar:

“Oğuz begleri gelüb oğlan üstüne yıgnak oldılar, tahsin dediler. “Dedem Korkut gelsün, bu oğlana ad kosun, bilesince alub babasına varsun, babasından oğlana beglik istesün, taht el versün” dediler. Çağırdılar, Dedem Korkut gelür oldı, oğlanı alub babasına vardı. Dede Korkut oğlanın babasına soylamış, görelüm hanum, ne soylamış, eydür:

“Hey Dirse Han, (bu) oğlana beglik vergil,

Taht vergil, erdemli-dür,

Boynı uzun bedevi at vergil,

Binit olsun, hünerli-dür.

Agayıldan tümen koyun vergil bu oğlana,

Şişlik olsun, erdemli-dür.

Kaytabandan kızıl deve vergil bu oğlana,

Yüklet olsun, hünerli-dür.

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

Altun başlu ban ev vergil bu oglana,

Gölge olsun, erdemli-dür.

Çign(i) kuşlı cübbe ton vergil bu oglana,

Geyür olsun, hünerli-dür.

Bayındır Hanun ağ meydanında bu oğlan ceng etmiş-dür, bir boga öldürmüş(-dür). Senün oğlun adı

Bogaç olsun. Adını ben verdüm, yaşını Allah versün" dedi" (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 38-39).

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, babanın, savaş arkadaşlarının söylediği yalanlara kanarak, bir genç yiğit olan oğlunu nasıl öldürdüğünü anlatan Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda yer alan kahramanlara öteki Dede Korkut Hikâyeleri'nde rastlanmamaktadır. Hikâyeleri birbiri ile birleştiren Bayındır Han'ın bu hikâyede varlığına rağmen, bu konunun destanlara sonradan girmiş olması mümkündür (Jirmunskiy, 1961: 617; Gökyay, 1973: CLII).

Faruk Sümer'e göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, yoldaşlarının ihanetine uğramış, onlar tarafından kendisi ve aile bireyleri tutularak düşman ellerine götürülen bir bey, oğlu tarafından kurtarılmaktadır. Bu destanın ana konusu her zaman her yerde görülebilen bir olaydır, yani olağanüstü bir tarafı yoktur (Sümer, 1972: 389).

Yusuf Akgül'e göre, hem Dede Korkut Kitabı'nda, hem de Türkmen varyantında bulunan ortak motiflerden biri *zürriyet/nesil* meselesidir. Dede Korkut'taki Oğuz beyleri güçlü bir "*soyunu devam ettirme, adını yaşatma*" duygusuna sahiptir. Özellikle erkek evlat, her baba için varlığı tartışılmaz bir servettir. Erkek evlatlar babalarının adlarıyla anılırlar. Oğlan sahibi olmak öyle önemli bir zenginliktir ki, oğlu olmayanlar horlanmış, hatta nesli-zürriyeti olmayanları Tanrı'nın lanetlediğini düşünmüşlerdir. Oğuz beyleri, beyliklerini ve adlarını kimin sürdüreceği endişesi içerisinde olmuşlardır. Bu yüzden, Dede Korkut Kitabı'nda iki hikâyede nesilsizlik meselesi yer almakta, eserin pek çok yerinde de erkek evladın önemi vurgulanmakta, erkek evlat soyun ve neslin devamı olarak görülmektedir. Türkmen varyantında da, İza Berilediren Nesilsiz, Bamsım Birek ve Gorkutun Gabrı Kazılığ boylarında ve Salur Kazan hakkındaki bir rivayette nesilsizlik motifi işlenmiştir (Akgül, 1996: 129-130).

Ülkü Eliuz'a göre, Boğaç, birleşme tezini savunan bir tip olarak çizilmiş, gerek fiziksel, gerek sosyal ve gerekse psikolojik yönü ile inceden inceye düşünülmüş ve işlenmiş bir tiptir, aynı zamanda mitik özelliklere de sahiptir. Boğaç, boyutlu, gelişme ve değişme gösteren, hikâyelerin ruhunu bünyesinde yansıtan bir baş kahramandır. Onun tek suçu, babası tarafından bey yapıldıktan sonra babasının yiğitlerine yakınlık göstermemesidir. Bu tavır, hikâyenin çatışma zeminini hazırlamıştır. Boğaç, geçmiş (babası) tarafından vurulan darbeden sonra, babasına kızamamış ve emrindeki kırk namerdin zulmünden kurtarmış, böylece geçmişin şimdije güven duymasına hizmet etmiştir (Eliuz, 2001: 66-67).

Himmet Uç, *Dirse Han Oğlu Buğaç Han Hikâyesi* adlı çalışmasında Boğaç Han'a da yer vermiştir. Himmet Uç'a göre, Boğaç Han, güçlü ve mantıklıdır. Boğayı gücü ve mantığı ile yener. Dede Korkut tarafından isimlendirilir. İdeal eşyalar ve hayvanlara layık görülür, çünkü hem hünerli, hem de erdemlidir (Uç, 2003: 50).

Yaşar Çoruhlu'ya göre, inanişâ göre, Altay şamanları yeraltı yolculuğu sırasında ormanlar, yüksek dağlar, bozkır ve çorak arazileri geçer, sonra bir delik vasıtasıyla yeraltı dünyasına gider, sonunda şaman, azgın bir boğa gibi böğüren yeraltı dünyasının efendisi Erlik karşısına gelerek onunla mücadele eder. Bu mücadele, Dede Korkut'ta Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndaki Boğaç Han'ın boğayla olan mücadelesini hatırlatmaktadır (Çoruhlu, 2015: 83). Yaşar Çoruhlu'nun bu tespitleri değerlidir. Dede Korkut Destanları'nın anlatıcısı Korkut, bir kam/şaman olduğundan ve ozanlık geleneğinin tarihi kökleri Kamlık/Şamanlık ile kesiştiğinden, Dede Korkut'taki birçok boyda olduğu gibi, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda da Kamlık/Şamanlık ile ilgili unsurların bulunması son derece doğaldır. Örneğin; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, olacak gelişmeleri önceden rüyasında gören ve bu rüyayı kendisi yorumlayarak önceden önlem alan Karacuk Çoban'ın mistik yönü oldukça güçlüdür. Karacuk Çoban'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2021: 152). Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, destanın mitolojik köklerinde ve en alt tabakalarında, Kamların/Şamanların yeraltı dünyasının efendisi Erlik ile mücadelesi yer alıyor olabilir.

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

Belki de mitolojik köklerden gelen anlatı sonradan bir tarihileşme ve destanlaşma sürecine girerek, baba-oğul mücadelesi ile şekillenerek mevcut görünümüne evrilmiş olabilir. Belki de tarihi olarak ortaya çıkmış ve tarihi bir olaya dayanan bir anlatı, sonradan mitolojik özellikler de kazanarak gelişimine devam etmiş olabilir. Bütün bunlar olasıdır.

Rezan Karakaş'a göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, oğulun babaya karşı duyduğu sevgi, babanın oğula karşı duyduğu sevgiye göre daha ön planda tutulmuş, baba, oğlunu sorgulamadan bir iftira nedeniyle öldürmeye teşebbüs etmiş, ancak oğul, herşeye rağmen, babasını kırk namert elinden kurtarmış, böylece, Boğaç Han, Oğuz toplumunun kutsal değerlerine uygun bir davranış sergilemiştir (Karakaş, 2013: 1871-1872).

V. Aşkaroğlu'na göre, arketipsel yaklaşıma göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, *boğa*, çocuğun, yani Boğaç Han'ın öfkesini simgelerken, *kırk namert* ise Dirse Han'ın oğluna duyduğu kıskançlığı simgelemektedir (Aşkaroğlu, 2013: 130'dan aktaran İnayet, 2015: 8).

Gürol Pehlivan'a göre, Dede Korkut Kitabı'nın Dresden ve Vatikan nüshalarında, müstensihlerden kaynaklanan bazı kurgu farklılıkları vardır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda; Dresden nüshasına göre, Boğaç, beylerin isteği ve Dede Korkut'un teklifiyle beylik ve taht sahibi olmuş, fakat daha sonra, babasının yardımcısı olduktan sonra, babasının kırk yiğidinin adını anmaz olmuş, bu beyleri işlerin başından yavaş yavaş uzaklaştırmış, kendi kırk yiğidini önemli mevkilere getirmiş, tek oğlunu çok seven Dirse Han ise bunu hoş görmüştür ki, Boğaç'ın da olanlarda sorumluluğu vardır; Vatikan nüshasına göre ise, beyler, Boğaç'a sadece ad verilmesini istemiş, Dede Korkut ise onun için beylik ve taht da istemiş, Boğaç, bu tahtı aldıktan sonra, yavaş yavaş babasının işlerinde ortak olmuş, babasının ve obanın güvenini kazanmış, babası Dirse Han, tek oğlunu sağ kolu yapmış, her işini ona danışmaya başlamış, böylece kırk yiğidin adı anılmaz olmuştur ki, bunun asıl sorumlusu Dirse Han'dır (Pehlivan, 2014: 106-107).

Mertcan Akan-H. Göktürk Erdoğan'a göre, Boğaç, Dirse Han'ın oğluydu, yani bir han/bey oğluydu. Belli ki daha önceden sahip olduğu meziyetler ile toplumda dikkat çekmiş olmalıdır ve boğaya karşı göstermiş olduğu üstün cesaret sonucunda itibarını daha da artırmıştır. Dede Korkut'un iltifatlarına nail olmasının, sadece boğayı yenmesi ile meydana gelmiş bir durum olmadığı görülmektedir (Akan ve Erdoğan, 2016: 69).

Keziban Tekşan'a göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, katı taş boynuz vursa un gibi öğüten, üç kişinin sağ, üç kişinin de sol yanında demir zincirlerle zapt ettikleri boğanın meydana salınca diğer çocukların kaçmasına rağmen Boğaç Han'ın kaçmaması, onun ne kadar cesur olduğunu göstermektedir. Boğaç Han'ın, boğayı öldürme süreci yaratıcı bir süreç olup, boğayla yaptığı dövüş şeklini destek için tavana vurulan direğe benzetmesi, yumruğunu boğanın alnına dayamaktan vazgeçmesi de nesnelere ya da düşünceler arasında ilişki kurarak sorunlara çözüm bulma şeklidir. Boğaç Han, cesareti, problem çözme yöntemi ve bağlantı kurucu düşünmesiyle yaratıcı bir kişiliktir (Tekşan, 2017: 232-233). Yani Boğaç Han, boğayı sadece gücüyle değil, aynı zamanda akli ve zekasıyla da yenmiştir. Boğaç Han'ın gücünün yanında akli ve zekası da, daha sonraki süreçte babasını kırk namert elinden kurtarmasında ve tahta çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.

Sakine Hakkoymaz-Neşe Uygun'a göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Boğaç Han'ın üstün yetenekli çocukların gelişimsel özelliklerinin birçoğuna sahip olduğu görülmektedir (Hakkoymaz ve Uygun, 2017: 26). Elbette ki bunda Dede Korkut kahramanlarının ve bey oğullarının birçoğunun eski Türk hükümdarlarının destani yansımaları olmaları da etkili olmuştur. Çünkü eski Türk hükümdarlarının oğulları, yani teginler, şehzadeler, prensler, devrin en iyi öğretmenleri tarafından özel olarak eğitiliyor, birçok yetenekleri küçük yaşta keşfedilerek geliştiriliyor ve ileride tahta çıkacak şekilde, devleti yönetecek şekilde yetiştiriliyorlardı. Hatta bu teginlerin, şehzadelerin, prenslerin birçoğu, daha tahta çıkmadan önce kendi ülüşleri olan bölgelerde beylik yaparak yöneticilik niteliklerini geliştiriyorlardı. Bu nedenle Türk tarihindeki bu teginlerin, şehzadelerin, prenslerin destani yansımaları olan Dede Korkut'taki bey oğulları da, birçok bakımdan kendini geliştirmiş, yetenekli kişilerdir.

Kamran Aliyev'e göre, Boğaç, destanın birinci boyunu temsil etmekte olup, Dede Korkut Kitabı'nın birinci boyunun kahramanıdır ve destanın sonraki boylarında görülen kahramanların ilkidir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu ile Dede Korkut Destanı'nın yapısı arasında iki tür ilgi vardır: Birincisi, bu boy, ilk boydur. İkincisi ise boyun içeriği, destanın bütün yapısıyla ilgili olup, destanın doğuş boyudur ve boyun kendisinde de temel içerik doğuş ile ilgilidir. Boyda, Boğaç ile bağlantılı doğuş eylemi üç defa yer almaktadır; anadan doğmak, ad almak, ölümden kurtulmak. Bu durum üç defa da tasdik edilmiştir. Dirse Han da iki defa doğmuştur; oğlu olduğunda ve kendi adamlarına inanıp tutsak alındığında, oğlu tarafından kurtarıldığında. Dirse Han'ın anası da iki defa doğmuştur; oğlu olduğunda ve sütü ile oğlunu kurtardığında. Bu bakımdan Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu,

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

diğer bütün taraflarının yansısı, kendini Dede Korkut Destanı'nın poetikasında veya şiirsel düşüncesinde doğuş eylemi gibi takdim etmektedir ve destanın da birinci boyu olarak, doğuş boyuna dönüşmektedir. Dirse Han oğlu Boğaç'ın tanınmasında ve diğer kahramanlardan ayrılmasındaki esas faktörlerden biri, yurdun bilgisi sayılan Dede Korkut'un gelip ona ad vermesidir. Bu hadise, destanın süjetinde yer alan en önemli vakadır. Boğaç, ad alması ile adeta ikinci kez doğmuş, yeniden dünyaya gelmiştir. Boğaç'a, yaşını Allah, adını Dede Korkut, beyliğini ise babası vermiştir (Aliyev, 2018: 38-45).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun konusu, Türk ve dünya tarihinde benzerleri görülen bir olaydır. Bu durum destanın tarihi yönüyle ilgilidir ve destanın tarihi bağlarını yansıtmaktadır. Sonraki dönemlerde, Dede Korkut'un üst tabakasında etkisi görülen Akkoyunlu-Karakoyunlu döneminde bile örnekleri bulunmaktadır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Boğaç Han'ın anası her bakımdan örnek bir Türk anasıdır. Boğaç Han ile anası arasındaki sevgi, saygı ve bağlılık, çağların içerisinde süzülme süzülme gelen, binlerce yıllık Türk kültür ve yaşamındaki ana-oğul arasındaki sevgi, saygı ve bağlılığı yansıtmaktadır. Destanda kocası tarafından güzelliği dile getirilen, kocasına tavsiyesiyle oğul bulmasını sağlayan, kocasının yanında oğlunu görmeyince atına atlayıp dört bir yanda onu aramaya çıkan, yerde yaralı yatan oğlunun verdiği yaşam mücadelesinde onu hayata döndüren bu örnek Türk anası, en büyük saygıyı hak etmektedir. Dede Korkut Destanları'nda, bazı düşmanlara bile ad verildiği, Yalancıoğlu Yaltacuk'a bile düzmece bir ad uydurulduğu, bir boğayı öldürdüğü için Boğaç Han adının dört bir yana duyurulduğu büyük Türk destanlarında, böyle büyük iyiliklerde bulunmuş, hizmetler görmüş bir Türk kadınının, anasının, diğer destanlardaki örnek, vefalı Türk kadınları gibi (Bamsı Beyrek'in anası, yedi kız kardeşi, Salur Kazan'ın kızı vb.) adsız bırakılmış olması destanın, Dede Korkut Destanları'nın eksik ve eleştirilmesi gereken taraflarından biridir. Dede Korkut'ta önemli bir yeri olan, böyle iyilik ve sevgi dolu, örnek Türk kadınlarının, analarının adsız bırakılmaması gerekirdi. Elbette ki bu durum, Türk kadınlarının önemli bir yere sahip olduğu, erkekle bir tutulduğu eski Türk yaşamından sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olup, tarihi süreç içerisinde kadının değişen konumunun bir yansımasıdır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Boğaç Han'ın babası Dirse Han, başlangıçta örnek bir Türk babasıydı. Destanın başında Dirse Han, çocuğu olmadığı için üzülen, eşiyile bunun nedenlerini sorgulayan, eşine büyük bir sevgi ve saygı duyduğu görülen, hoşgörü ile yaklaşan, çocuğu olması için aç görse doyan, çıplak görse giydiren, borçlu görse borcunu ödeyen, çocuğu olunca her baba gibi çok sevilen, olumlu bir insan profili çizmiştir. Destanda Boğaç Han'ın büyümesine kadar olumlu bir tip olarak çizilen Dirse Han, Boğaç Han'ın büyümesinden sonra araya kırk mertin/kırk namertin girmesiyle birlikte gitgide olumsuz bir tip haline gelmiş, en sonunda kırk namertin yönlendirmesiyle, binbir güçlükte bulunduğu oğlunu bile ortadan kaldırma girişime yönelmişti. Destandaki Dirse Han tipinin, destanın başından sonuna doğru olumlu bir tipten olumsuz bir tipe doğru değişimi ve dönüşümü görülmektedir ki, bu olumsuz dönüşümde en büyük pay, onu yanlış yönlendiren kırk namerttir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda görülen *kırk mert*, eski Türk hükümdar, bey ve teginlerinin yanlarında yer alan bürokratik yapının, görevlilerin destani bir yansımasıdır. Destanda *kırk mertin* sonradan *kırk namerte* dönüşmesi dikkat çekicidir. Başlangıçta Dirse Han'ın yanında yer alan, Boğaç Han'a beylik verilmesinde rol oynayan, millete-halka hizmet etmesi gereken kırk mert, sonradan baba ile oğul arasını açarak bir iç mücadeleye neden olmuş, böylece kırk namert haline gelmiştir. Burada kırk namertin, Dirse Han'a, binbir güçlükte bulunduğu oğlunu dahi öldürmesini önerecek kadar ileri gitmeleri dikkat çekicidir. Buradan anlaşılıyor ki, bu kırk namert, Dirse Han'ı yönlendirmektedir. Aslında destanın tarihileşmesinde ve şekillenmesinde rol oynayan tarihi olaylarda ayrıntıda birçok gelişmeler olmuş olabilir: Hükümdar ile oğul arasındaki birçok ilişkiler; hükümdar veya oğul ile bürokratik yapı, kırk mert/kırk namert arasındaki ilişkiler; kırk mertin/kırk namertin kendi aralarındaki ilişkiler; hükümdarın eşleri (hatun) ve onlardan olan, tahta aday olan teginler arasındaki ilişkiler; hükümdarın hatunları ile bürokratik yapı, kırk mert/kırk namert arasındaki ilişkiler; bu ilişkilerde rol oynayan bağlılık-ihanet gibi kavramlar, soy-akrabalık bağları, kutsal kavramların kullanımı, rütbe terfileri ve vaatleri, altınlar, gümüşler, değerli metaller, ipekler, kumaşlar, takılar, vaat edilen veya bağışlanan hayvan sürüleri, verimli otlakların paylaşımı, hizmete verilen köleler-cariyeler vb. bir sürü unsur ayrıntılarda yer alıyor olabilir ve bu ilişkilerin gelişiminde ve değişiminde etkili olmuş olabilir. Ama destan mantığı gereğince, yüzlerce, binlerce yıllık dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarım sürecinde bunların birçoğu unutulmuş, destan anlatımı ve aktarımı kolay olacak şekilde basitleştirilmiş ve sonuçta mevcut metine yansıyarak yazıya geçirilmiştir. Ancak Türk tarihinde ve dünya tarihinde, bu türlü taht ve nüfuz mücadelelerinin örneği bolca olduğundan ve bunların bazılarındaki ayrıntılar bilindiğinden, aslında Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nu şekillendiren taht mücadelesinin alt yapısında da gerçekte birçok unsurun yattığı açıktır.

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndaki kırk namert üzerinde durmak gerekir. Destandaki baba-oğul çatışmasına, taht mücadelesine neden olan en büyük etken bu kırk namerttir. Destandaki kırk namert, hükümdarın yanındaki kötü niyetli ve çıkarıcı kişilerin, beylerin ve onların yönetimindeki yozlaşmış bürokratik yapının bir yansımasıdır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Dirse Han'ın, kırk namertın sözlerine güvenerek, oğlunu hiç sorgulamadan ve dinlemeden, hemen öldürmeye karar vermesi ilginçtir. Üstelik Dirse Han, kendi soyunu devam ettirecek ve destanda tek oğlu olarak görülen bu bir çocuğa zar zor sahip olmuştur. Destanda bu bakımdan Dirse Han tipi, saf, tecrübesiz, kolaylıkla etki altına alınan, kolaylıkla kandırılan bir insan tipini yansıtmaktadır. Aslında böyle saf bir tipin, o kadar mücadelenin ve çekişmenin olduğu, türlü politik oyunların görüldüğü, en yakındakilerle bile ilişkilerin diplomatik ve politik bir hal aldığı eski Türk tahtına nasıl oturabildiği ve hükümdarlık, beylik sahibi olabildiği de ayrı bir konudur. Büyük olasılıkla bu tip, eski Türk tahtına oturabilmek için, devrin düşünce yapısından dolayı soyluluk gerektiğinden, bu soyluluğa sahip olan ancak aynı zamanda kırk namertın çıkarları doğrultusunda kolayca yönlendirilebilecek ve etki altına alınabilecek bir kişi olarak, kurnaz politik kişileri, çıkar kesimlerini temsil eden kırk namert tarafından öne sürülerek tahta oturtulmuştur. Daha sonra da kırk namertın çıkarları doğrultusunda oradan oraya yönlendirilmiştir. Türk ve dünya tarihinde bunun örnekleri çoktur. Özellikle konar-göçer Türk tarihinde, kırk namert gibi çıkar kesimlerinin birçok amacı olmuştur: Kalabalık hayvan sürülerini olatmak için en iyi ve verimli arazilerin kullanımında öncelik sahibi olmak ve bu arazileri elde tutmak; mal varlığı olarak görülen hayvanlarının ve hayvan sürülerinin sayısını artırmak; halktan toplanan vergilerde ve bunların kullanımında söz sahibi olmak; millet-halk ile kırk namert arasındaki ilişkilerde komisyon, para vb. almak; akınlarda ve savaşlarda ele geçirilen altın, ipek, köle vb. ganimetten öncelikli pay almak; birçok yerde ve sektörde malzeme olarak kullanılan ormanları ve ağaçları ele geçirmek; altın, gümüş gibi değerli metalleri ele geçirmek; önemli madenlerin çıkarılmasında ve kullanımında söz sahibi olmak; özellikle Çin'den gelen en kaliteli ipeğe, kumaşa sahip olmak; Maveraünnehir, Çin, Tibet, Bizans, İran, Hindistan ile olan ticareti hakimiyet altında tutmak ve bu ticarettten alınan vergilere, komisyonlara, rüşvetlere, altınlara, paralara vb. sahip olmak; bu ülkelerle yapılan ticarete kendi mallarına öncelik kazanmak vb. Kırk namert, bu amaçlarını gerçekleştirmek için de, başta soy ve akrabalık ilişkileri, yurt-vatan-millet, din-inanışlar olmak üzere birçok kutsal kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan çekinmemişlerdir. Ancak ne zaman ki kırk namertın çıkarları göz ardı edilip de geri plana itilince, o zaman işler değişmiştir. Aslında destanda oldukça masumane olarak işlenmiş olsa da, gerçekte bu taht mücadelesinin oldukça dramatik etkileri olmuştur. Sadece kırk namertın çıkarları nedeniyle, çıkar mücadelesi-savaş sonucunda; birçok kutsallar ve kavramlar sömürülerek; mevki, makam ve kurumlar güven ve itibar kaybına uğrayarak; binlerce-milyonlarca insan ölmüş, yaralanmış, büyük zorluklar ve sıkıntılar çekmiş, etkilenmiştir. Çıkarlar için hükümdarlar-beyler çarpışmış, olan ise millete-halka olmuştur. Bunun sonucunda da Türk Dünyası'nın ve dünyanın birçok yerinde; ailesiz büyüme zorunda kalan, açlıktan ve nefretten beslenen Tepegöz ve Şöklü Melik gibi tipler; sevdiklerinin uğradığı haksızlık sonucu, bozulan gelir dağılımı ve adaleti tekrar sağlamaya çalışan Basat ve Köroğlu gibi kahramanlar ortaya çıkmıştır. Destanın sonunda Dirse Han, bu saflığının da etkisiyle, tahtını kaybetmiş ve yanındaki yandaşlarına, adamlarına(!), kırk namerte tutsak düşmüştür. Kırk namert, en sonunda artık Dirse Han'ın tahtını da elinden almıştır. Böylece destan, saf, tecrübesiz, kolay etkilenen, kolaylıkla kandırılan insanların tahta uzun süre kalamayacağı, gücü elinde tutamayıp kaybedeceği mesajı vermektedir. Dirse Han, sonrasında ise, bir boğayı, gücünün yanında aklı ve zekasıyla yenen, genç olmasına karşın zeki olan, anası tarafından sevgiyle büyütülmüş, oğlu tarafından kurtarılmıştır. Sonunda Boğaç Han, tahtın gerçek sahibi olmuştur. Böylece destan, gücün yanında akla ve zekaya da sahip, erdemli, başkaları tarafından kolayca yönlendirilemeyen, dürüst, sevgi dolu, özgür ruhlu, mücadeleciler insanların tahta, güce sahip olacakları mesajını vermektedir. Destanın bir bölümü hazin olsa da, adı üzerinde destan olduğundan, destan güzel başladığı gibi, destanın sonu da mutlu sonla bitmiştir.

5. Destanlarda/Sözlü Kültürde Boğaç Han

Orhan Şaik Gökyay'a göre, *baba ile oğulun vuruşması* motifi en yaygın motiflerden biri olup, hemen bütün milletlerin destan, hikâye ve masallarında önemli bir yer almaktadır. Kazak-Kırgızlarda, beş bin beyitten fazla olan büyük Yoloj destanından Türklerin kafir Kalmuklara, Oğuzların Ermenilere karşı savaşlarından çıkan sonuca göre, Türklerde çok eski bir baba-oğul karşılaşması hikâyesi vardı ki, bu hikâyeden bize zengin, kahramanca, sözlü Kırgız ve daha kısa olarak mensur ve yazılı bir Anadolu rivayeti kalmıştır (Gökyay, 1973: CCCXIX-CCCXX).

Melek Erdem'e göre, Türkmen varyantındaki Boğaç Han, Dede Korkut Kitabı'ndaki Buğaç Han'dır. Dede Korkut Kitabı'ndaki Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu ile Türkmen varyantındaki İza Berilediren Nesilsiz Boyu temelde denk olmakla birlikte, aralarında bazı farklılıklar da vardır (Erdem, 1998: 261, 265-269).

Avelbek Konıratbayev'e göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda görülen *çocuksuzluk* motifi, Kazak Türklerinde yaygın olan destanlarda sıkça görülen bir motiftir (Konıratbayev, 2000: 152).

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

Saadettin Gömeç, *Boğaç Han Hikâyesinin Kırgız-Hakaslardaki Bir Yansıması* adlı çalışmasında Boğaç Han'a da yer vermiştir. Saadettin Gömeç, Türk Dünyasında benzer anlatıların olduğuna dikkat çekmiş, buna örnek olarak da Boğaç Han Boyu'na benzer olarak Kırgız-Hakaslardaki Tulcubay'ın boğa ile güreşmesini örnek vermiştir (Gömeç, 2010: 227-228).

Kamal Abdulla'ya göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, eski ve ünlü Yunan miti Oidipus'un en genel şekliyle, bazen de aksi biçimde devamı görülmektedir (Abdulla, 2015: 29-30, 182-183). Mesut Şen'e göre, Boğaç Han Boyu'ndaki *baba ile oğul vuruşması* motifi Yunan destanı *Oidipodie*'de de geçmektedir (Şen, 2003: 602).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, baba ile oğul arasında, birbirini tanımadan yapılan vuruşmalara ait pek çok örnekler vardır: Odisse'nin Sirse'den olan oğlu Telegonus, babasını öldürmüştür; Oedipus, babası Laiosu, birbirlerini tanımadan öldürmüştür; İran mitolojisi ve destanlarında, *Şehname*'de, Rüstem, öz oğlu Sührab'ı, birbirlerini tanımadan öldürmüştür; Alman *Hildebrand* masalında, baba, oğlunu öldürmüştür; Fransız destanlarında Mille'nin öz oğlu ile karşılaşması vardır; Rus destanlarında İlya ile oğlunun karşılaşması vardır; Hindistan'da Arjuna, Babhruvahana'ya karşı çıkmıştır; Vişnu/Krişna, Nakara'ya karşı çıkmıştır. Bundan başka, Tanrıların kendi çocuklarını yemesi, Ön-Asya'nın eski bir efsanesidir. Bu efsaneyi Yunanlılar almışlardır, efsane Hindistan'a da girmiştir (Gökyay, 1973: CCCXX).

Sonuç

Boğaç Han, boğayı öldürdüğü için eski Türk töresine uygun olarak bu adı almıştır. Bu adın verilmesinde eski Türkler'deki Totemizm de etkili olmuş olabilir. Boğaç Han, Dede Korkut Kitabı'nda, Dede Korkut'un bizzat gelip ad verdiği üç kahramandan biridir. Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan Boğaç Han tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun kökleri *tarihi-mitolojiktir*. Destanın eski devirlere uzanan bir en alt tabakası olabilir. Destanın en alt katlarında insanoğlunun hayvanları, özellikle boğayı evcilleştirme sürecinin bazı yansımaları da yer alıyor olabilir. Boğaç Han donuna bürünmüş bir Kam/Şaman, boğa donuna bürünmüş kötü ruhlarla mücadele ediyor da olabilir. Bunlar olasıdır. Destanın İskit/Saka-Kanglı-Usun-Hun dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Destadaki baba-ana-oğuldan oluşan bir hükümdar ailesi, baba-oğul arasındaki taht mücadelesi, hükümdarı veya veliahtı çekemeyen, türlü politik oyunlara başvuran kiskanç ve hırslı yöneticiler tarihin birçok devirlerinde görülmüş olup bunlar destanın tarihi yönüyle ilgilidir. Destanın bir alt tabakası da Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu aslında üzücü bir tarihi olayın, baba-oğul arasındaki bir taht ve hükümdarlık mücadelesinin destanileşmiş, masumaneleşmiş bir yansımasıdır. Konusu, Türk ve dünya tarihinde benzerleri görülen bir olaydır. Bu durum destanın tarihi yönüyle ilgilidir ve destanın tarihi bağlarını yansıtmaktadır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, *kırk mert*, eski Türk hükümdar, bey ve teginlerinin yanlarında yer alan bürokratik yapının, görevlilerin destani bir yansımasıdır. Destanda *kırk mert* sonradan *kırk namerte* dönüşmüştür. Destadaki *kırk namert* ise, hükümdarın yanındaki kötü niyetli ve çıkarıcı kişilerin, beylerin ve onların yönetimindeki yozlaşmış bürokratik yapının bir yansımasıdır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu; ana ile oğul arasındaki sevgiye vurgu yapmakta; baba ile oğul arasındaki dayanışmayı öğütlemekte; saf, tecrübesiz, kolay etkilenen, kolaylıkla kandırılan insanların tahtta uzun süre kalamayacağı, gücü elinde tutamayarak kaybedeceği mesajı vermekte; gücün yanında akla ve zekaya da sahip, erdemli, başkaları tarafından kolayca yönlendirilemeyen, dürüst, sevgi dolu, özgür ruhlu, mücadeleci insanların tahta, güce sahip olacakları mesajını vermektedir.

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

KAYNAKÇA

- Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Akt. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akan, M. ve Erdoğan, H. G. (2016). Dede Korkut Hikâyelerinde Eski Türk Töresinin Uygulamaları, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 1. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 65-79.
- Akgül, Y. (1996). Dede Korkut Oğuznamelerinin Dresten El Yazması Türkmen-Çovdur Varyantları "Nesilsizlik" ve "Ad Koyma" Motiflerinin Türkmen Halk Destanlarındaki Yeri, *Bilig*, S. 3, s. 129-137.
- Aliyev, K. (2018). *Açık Kitap: Dede Korkut*. Akt. Rabia Işık. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Chavannes, E. (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*. Çev. Mustafa Koç. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Eliuz, Ü. (2001). Dede Korkut Hikâyelerindeki Şahıs Kadrosunun Karakter Yapıları Bakımından İncelenmesi, *Bilig*, S. 18 (Yaz 2001), s. 63-86.
- Ercilasun, A. B. (1994). Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 69-89.
- Ercilasun, A. B. (2004). Zikredilen Şahıslara Dayanılarak Dede Korkut Boylarının Kronolojik Sıralanması, II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1998/I, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 61-69.
- Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Ergin, M. (2017). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erol, A. (2016). Senfonik Bir Eser: Kitab-ı Dede Korkut, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 593-603.
- Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, D. C. (2021). *Dede Korkut'taki Karacuk Çoban*. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 5 (2), 134-179.
- Genç, R. (2000). Kültür Tarihimizde Destanların Yeri ve Dede Korkut'taki Olayların Zamanı Üzerine, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 169-174.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gömeç, S. (2010). Bogaç Han Hikâyesinin Kırgız-Hakaslardaki Bir Yansıması, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 184, s. 217-228.

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

Gumilev, L. N. (2011). *Eski Türkler*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları.

Hakkoymaz, S. ve Uygun, N. (2017). Dede Korkut Hikâyelerindeki Üstün Yetenekli Çocuklar, *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, S. 2, s. 22-34.

İnayet, A. (2015). Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'ın Yeni Bir Yorumu Üzerine, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/2, s. 7-13.

Jirmunskiy, V. M. (1961). "Kitabı Korkud" ve Oğuz Destanı Geleneği, çev. İsmail Kaynak, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, S. 100, s. 609-629.

Karakaş, R. (2013). Dede Korkut Hikâyelerinde "Tutsaklıktan Kurtarma Motifi" ve "Bey Oğulları" Arasındaki İlişki, *Turkish Studies*, Volume 8/1, s. 1867-1879.

Kasımova, F. (2016). Dede Korkut ve Kelt Druidleri, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 857-862.

Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.

Kocasavaş, Y. (2014). Korkut Ata'yla İlgili Bazı Kayıtların Düşündürdükleri. *İlmi Araştırmalar*, S. 0 (8): s. 139-144.

Konıratbayev, A. (2000). Korkut Ata Hakkında, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 1. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ögel, B. (1971b). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 2. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pehlivan, G. (2014). Müstensihin Edebî Eserin Yaratımındaki Rolü -Dede Korkut Kitabı Örneğinde-, *Milli Folklor*, S. 101, s. 101-112.

Sakaoğlu, S. (1998). *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Salman, H. (1998). *Türkişler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Şen, M. (2003). Tepegöz Hikâyesi ile Polyphemos Efsanesi Arasındaki Anlayış Farkı, *Türk Dili*, S. 618, s. 602-611.

Taşagül, A. (2002). Göktürkler, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 15-48.

Taşdelen, V. (2015). Platon'un Kratylos Diyaloğu Ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde Adların Anlamı Üzerine, *Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu (Bayburt, 21-22 Mayıs 2015) Tebliğler*, edit. Fatih Yalçın ve Kürşad Kara. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları. s. 101-112.

Tekşan, K. (2017). Dede Korkut Hikâyelerinde Yaratıcı Düşünce ve Yaratıcı Kişilik Özellikleri, *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, S. 5(2), s. 225-237.

Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Dede Korkut'taki Boğaç Han

Dursun Can EYÜBOĞLU

Türktaş, M. M. (2013). Dede Korkut Hikâyelerinde Adı Geçen Hayvanlar ve Bu Hayvanların Diğer Türk Lehçelerindeki Adlandırılışları, *Önder Göçgün'e Armağan*, Cilt: 2, Ed. Mithat Aydın, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları. s. 1093-1102.

Uç, H. (2003). Dirse Han Oğlu Buğaç Han Hikâyesi, *Milli Folklor*, S. 60, s. 47-56.

EXTENDED

Boğaç Han took this name in accordance with the old Turkish tradition because he killed the bull. Totemism in ancient Turks may also have been effective in giving this name. Boğaç Han is one of the three heroes named by Dede Korkut in the Book of Dede Korkut. Boğaç Han type, which has an important place in Dede Korkut, has many historical-epic-legendary-mythological layers, the oldest of which dates back to the depths of history. The roots of Dirse Han Son Boğaç Han Tribe are historical-mythological. There may be a bottom layer of the epic that goes back to ancient times. There may also be some reflections of the domestication of animals, especially the bull, in the lowest levels of the epic. A Kam/Shaman clad in Boğaç Han pants may also be battling evil spirits clad in bull pants. These are possible. The epic has a substratum dating back to the Scythian/Saka-Kangli-Usun-Hun period. A royal family consisting of father-mother-son in the epic, the struggle for the throne between father and son, jealous and ambitious rulers who cannot attract the ruler or heir, resorting to various political games have been seen in many periods of history and these are related to the historical aspect of the epic. Another layer of the epic is related to the Göktürk-Turgis period.

Dirse Han Son Boğaç Han Boyu is actually an epic and innocent reflection of a sad historical event, a struggle for the throne and sovereignty between father and son. Its subject is an event whose similarity is seen in Turkish and world history. This situation is related to the historical aspect of the epic and reflects the historical ties of the epic.

It is an epic reflection of the bureaucratic structure and officials in Dirse Han Son Boğaç Han Tribe, next to forty soldiers, former Turkish rulers, beys and tegins. In the epic, forty mert later turned into forty valiant. The forty cowards in the epic, on the other hand, are a reflection of the malicious and self-seeking people next to the ruler, the lords and the corrupt bureaucratic structure under their management.

Dirse Han Son Boğaç Han Tribe; emphasizes the love between mother and son; it preaches the solidarity between father and son; it gives the message that people who are naive, inexperienced, easily influenced, and easily deceived cannot stay on the throne for a long time, and they will lose their power if they cannot hold it; It gives the message that people who are virtuous, not easily manipulated by others, honest, loving, free-spirited, and struggling will have the throne and power as well as power.